

Секція «Лінгвістичні студії»

Jana Krotowicz

dr. hab. Wiktor Mojsijenko

(Żytomierski Uniwersytet Państwowy im. I. Franki)

Ukraińsko-polskie kontakty językowe na terenach obwodu Chmielnickiego: mowa mieszkańców Szepetówki

У статті проаналізовано фонетичні, морфологічні та лексичні особливості мовлення поляків міста Шепетівки Хмельницької області. Матеріалом дослідження став семигодинний запис мовлення трьох інформантів, народжених у 1931-1944 роках, які проживають у місті Шепетівка. Всі троє є поляками за походженням. Записи зроблено у 2013 році.

Ukraina jest jednym z sześciu krajów świata, w których Polonia jest wspólnotą liczną. Języki polski i ukraiński jako języki słowiańskie są sobie bardzo bliskie. Są to jednocześnie języki narodów, które od wielu lat sąsiadują, kontaktują i ścierają się ze sobą.

Bez względów na to, że zagadnienie kontaktów językowych polsko-ukraińskich nie zostało wyczerpane, zdecydowałam się na podjęcie badań ukraińsko-polskich kontaktów językowych na terenie obwodu Chmielnickiego (na przykładzie języka mieszkańców Szepetówki).

Analiza komparatystyczna języka ukraińskiego oraz polskiego potwierdza ich typologiczną bliskość, uwarunkowaną wspólnym pochodzeniem oraz wielowiekowym współdziałaniem. Jednocześnie języki ukraiński i polski mają specyficzne cechy, które występują na wszystkich poziomach systemu językowego. Różne historyczno-kulturowe warunki rozwoju odznaczyły się na językowo-mentalnych przymiotach Ukraińców i Polaków.

Język polski na Ukrainie jest rezultatem bądź kolonizacji z terenów polskich, bądź polonizacji ludności miejscowej. Był pod silnym wpływem języków miejscowych, z kolei na terenach polszczyzna również wpływała na te języki.

Wpływy wzajemne badano od dawna, różnymi metodami. Stare stosowane są nadal, natomiast techniki komputerowe dały nowe narzędzia badawcze.

Zanik polszczyzny w wyniku wysiedleń, sytuacji mniejszoci stwarza nowe problemy dla metodologii badań. Oprócz nowych badań, związanych z synchronicznym opisem resztek polszczyzny, pilnymi są tradycyjne zadania rekonstrukcji dawnej mowy i dawnego jej stanu oraz funkcjonowania.

Poza tym wciąż na nowo trzeba stawiać pytanie: co jeszcze

pozostało do zbadania, co nowego można jeszcze zbadać, jak porównywał oddziaływanie języków na siebie, jak „mierzyć” siłę wpływów itd.

Szepetówka położona jest w Ukrainie środkowej, w obwodzie chmielnickim. W tym miejscu dodam parę słów o historii badanej miejscowości. Pierwsza wzmianka o miejscowości pochodzi z 1594 roku. Wieś była wówczas częścią województwa Wołyńskiego (własnością Andrzeja Żdziarskiego). Dziś miasto ma ponad 47 tysięcy mieszkańców. Z wypowiedzi informaterek wynika, że Szepetówka była kiedyś podzielona na dwie części: mniejszą ukraińską i większą polską. W spisie ludności z 2001 roku narodowość polską zadeklarowało 946 osób, co wynosi 3,4% wszystkich mieszkańców Szepetówki. W roku Wielkiego Terroru (1937) w Szepetówce zamordowano ponad 160 osób, setki ludzi traktowanych jako „rodziny wrogów” zostało wywiezionych z Ukrainy. Wśród nich była rodzina informatorki Stanisławy Nietykszy, która została wysiedlona do Kazachstanu.

We wsi funkcjonowała kaplica rzymskokatolicka, jednak po wojnie ona przeszła w ręce prawosławnych. Dlatego mieszkańcy Szepetówki przez długi czas uczęszczali do kościołów w pobliskich wsiach i miastach, m.in. do Połonnego (40 km od Szepetówki), Sławuty (18 km od Szepetówki). Mszę odprawiano w języku polskim, co dało impuls młodszemu pokoleniu do nauki języka. W połowie lat dwudziestych Polacy związani z kościołem prowadzili potajemną katechizację: *pańmentam jak tutaj vdomu zb'erali_śi po naszej ul'icy / jak nie było ješče našego kościoła* | |. Wszystkie praktyki religijne zawsze odbywały się po polsku i do dziś wnuki informaterek znają polskie modlitwy. Jest to potwierdzeniem wielokroć obserwowanego na terenach Szepetówki zjawiska, kiedy to polszczyzna staje się językiem „odświętnym”, używanym jedynie w praktykach religijnych, podczas rozmowy w dni świąteczne itp.

Do 1937 r., podobnie jak w innych wsiach na Ukrainie radzieckiej, w których mieszkała polska ludność, w Szepetówce funkcjonowała polskojęzyczna szkoła podstawowa. Z opowieści informatorki wynika, że po zamknięciu szkoły, polscy nauczyciele prowadzili lekcje w domach prywatnych.

Od czasów odzyskania niepodległości Ukrainy Polonia ma większe szanse na kultywowanie tradycji i języka polskiego. W Szepetówce został stworzony Związek Polaków, który ma za zadanie ożywić tradycje polskiej kultury narodowej. Od 1 września 2008 roku, przy szkole średniej № 4 prowadzone są zajęcia w języku polskim. Od 1 września 2012 roku w szkole jest 5 klas, w których prowadzone są lekcje w języku polskim. Z 65 uczniów około połowy ma polskie

pochodzenie

Według relacji niektórych respondentów, ich przodkowie mieli pochodzenie szlacheckie: *mama z Paślavsk'ix rodziny* ||.

Narodowość jest bardzo często utożsamiona z praktykowaną religią: Polacy to katolicy, Ukraińcy – to prawosławni: *my byli pa'aki (!) / kato'liki* ||. Na pytanie, czy rodzice rozmawiali po polsku, informatorka odpowiadała: *Jak była ma'eńka muv'ili mama i bab'ca / fšystki muv'ili d`o nas po po'lsku żeby dżeci zna'li svuj ojčystyj jenzyk* ||. Informatorki dobitnie podkreślają swoje polskie pochodzenie: *i ja sob'e dała słowo / że do samej śm'erci nigdy nie_opu'sće svuj urodzony jenzyk* ||.

W większości rodzin rozmawiano po polsku, dzięki czemu informatorki wykazują się dość dobrą znajomością polszczyzny. Jednak poza domem w większości sytuacji (ze względów pragmatycznych oraz z obawy przed prześladowaniami) używano języka ukraińskiego. Dziś język polski znają tylko ludzie starsi. Jest to jednak w dużym stopniu znajomość bierna, gdyż przeważnie nie mają z kim po polsku rozmawiać.

Informatorki starają się dobrze mówić po polsku. Często poprawiają swoje błędy, co świadczy o ich świadomości językowej, o tym, że znają polskie formy poprawne, umieją odróżnić je od ukraińskich i starają się ich używać.

Język polski kojarzony jest z domem rodzinnym, w którym za czasów dzieciństwa informaterek używano języka polskiego: *mama rozmav'ała / naučyła_še rozmav'ac z_dzieciństva i tak obcyj jenzyk do tego času v'em* ||. *a my kedyś / jak m'eška'li ješče f_domu / to po po'lsku rozmav'a'li* ||.

Uwagi o języku

Mimo nieużywania na co dzień gwara wydaje się dobrze zachowaną. W szybkich, nienacechowanych emocjonalnie wypowiedziach niektóre informatorki automatycznie zaczynają posługiwać się językiem ukraińskim.

Samogłoski

Najbardziej charakterystycznymi cechami są:

a. Odnosowienie w wygłosie, np.: *pochodzo, pšed vojno, chodzo ze_mno*. Rozłożenie przed szczelinowymi (pod wpływem fonetyki ukraińskiej, nie mieszczącej samogłosek nosowych), czyli rozłożenie nosowości, np.: *jenzyk, monž, kšonška*. Nosówki w śródgłosie realizowane są jako połączenie e, o + n przed spółgłoskami, np.: *miešonc, v'encej, šv'entovali*.

b. Zwężenie samogłoski e w -i, np.: *špivała, sp'iva'li, ličebna, nab'ira'li*.

c. Nagłosowe *i-*, a także *i* w śródgłosie może być poprzedzone jotą: *moji, jix, ukra`jincy*.

d. Samogłoski *e, o* w pozycji nieakcentowanej mogą ulegać zwężeniu, np. *e > ɛ, i: dżadək, kupova`li że`mi*. Zwężeniu mogą ulegać także znajdujące się w pozycji nieakcentowanej nosówki, które utraciły rezonans nosowy i utożsały się co do brzmienia z *a*, w partykule zwrotnej *się*, która brzmi jak *s'a* w formach - *urodziła_śa, urodź`it_śa*.

Spółgłoski

a. W odróżnieniu od wymowy ogólnopolskiej powszechnie występuje przedniojęzykowa spółgłoska *ł*, np.: *Stańisł`ava, pravosł`avny, zač`ynało_śe*, także przed spółgłoską *i* na końcu wyrazu, np.: *sołd`aty, żołńeży, vyśła, zmarł*.

b. Spółgłoski tylnojęzykowe. Mogą mieć miękkie warianty przed samogłoską *e*, np.: *drug'e, mog'e, drug'ego*. Wynotowano także dźwięczną spółgłoskę *h* (głównie w zapożyczeniach z języka ukraińskiego), np.: *vah`ony*.

c. Po spółgłoskach bezdźwięcznych *v* jest dźwięczne, np.: *sv'ento, čvoro*.

Fleksja – uwagi ogólne

a. Najczęściej, tak jak w wielu polskich gwarach, brakuje wykładników męskoosobowości. W mianowniku lmn. przymiotniki i zaimki mają końcówkę ujednoliczoną, np.: *polaki, szkołi, fšystki*. Ponadto jest odrębna końcówka dla form męskoosobowych, np.: *fšyscy*.

Fleksja rzeczownika

a. Wyrównanie tematów rzeczowników: *f_poł'skiej szkoły, na poł'ském jenzyku, na ukra`jńskím jenzyku*. Odmiana z wyrównaniem tematu: *v_Poł'ski*.

b. Formy z końcówką w mianowniku liczby mnogiej rzeczowników - *y/-i*, np.: *rodzicy, żołńeży, łudzi, poł'aki, katoł'iki*.

c. D. lmn. ukraińska końcówka -*iw*: *Tšex Króliv*.

d. B. lp. ukraińska końcówka -*u*: *pjosenu*.

e. N. lp. zanotowano ukraińską końcówkę -*oju*: *z_mamuśoju*.

Fleksja przymiotnika

a. W M. lp. r.m. przymiotnika zanotowano końcówkę -*uj* (pod wpływem ukraińskiego i rosyjskiego): *dobryj, takuj, p'enknyj, krevnyj, całuj*. Jednak pojawia się też polska forma, np.: *stary*.

b. D. lp. r.m. zanotowano: *za pravosłavn`ego*.

Fleksja zaimka

Obok form zaimków ogólnopolskich: *jo, muj, tej* występują też formy ukraińskie, np.: *jij, moji, mij, meji*.

Fleksja czasownika

a. W 1 os. lmn. czasowników notowana jest końcówka -y, -em np.: *urodzony, xodem*. Ponadto pojawiają się formy z końcówką -my, np.: *rozmav'amy, šv'entujemy, m'ėškamy, xodźimy*.

b. W czasie przeszłym powszechne są formy analityczne (złożone z zaimka osobowego i dawnego imiesłowu czasu przeszłego czynnego II), np.: *ja skończyła, ja pośła, ja urodziła_śa; my okończyli, my rozmav'alī*, ale zdrażają się też formy syntetyczne *tšymałam krove, posypyvałam kv'aty, jezdilałam do_Połon:ego*.

c. W czasie przyszłym 1. os. lp. raz występowała ukraińska końcówka -u, np.: *ja zapomnu*.

Leksyka

a. Wśród zapożyczeń adaptowanych są: *dotšymuje_śi* 'trzymać się', *ulica vśa* 'cała ulica', *poznajom'ilaś* 'zapoznała się', *spokont v'ekuf* 'od zawsze', *dobyvałi* 'wydobywały', *urodzony jenzyk* 'rodzony język', *zakryl'i* 'zamknęły', *vrogi nar`oda* 'wrogowie narodu', *pod`ałi na Kazakst`an* 'dalej na Kazachstan', *vyśła z`amuś* 'wyszła za mąż'.

b. Zapożyczenia nieadaptowane: *śičńa* 'stycznia', *rajon* 'powiat', *xutor`a, kto-to* 'ktoś', *pał`atka* 'namiot', *tif* 'dur', *ośeń* 'jesień', *žeml`anki* 'ziemianka', *otak'yx* 'takich', *k`omnata* 'pokój', *katlav`any, portuħałcy* 'Portugalczyki', *efekcion:e od:ełenije* 'infekcyjny oddział', *v infekcionej* 'w sali zakaznej', *oktiabŗa* 'parzdzienik', *d`ed* 'dziadek', *kran, vodoprov`ot, do ist`očnika, d`ačniki, zberk`asa, ručej`ok, švagr`o*.

c. Konstrukcje zapożyczone z języków ukraińskiego i rosyjskiego: *f _poł'skiej školy, na poł'skem jenzyku, za ten čas, na ukra`jnsk'ej movi, po poł'sk'i*.

Analiza języka wykazała dużo cech typowych dla polszczyzny kresowej. To zjawisko powiązane jest z małą liczbą Polaków w Szepetówce i rzadkim używaniem polszczyzny na codzień.

Badania tego typu mają zarówno znaczenie teoretyczne, jak i praktyczne – ich wyniki mogą zostać wykorzystane przy nauczaniu języka polskiego Ukraińców, pozwolą wyrugować błędy wynikające z interferencji językowej, mogą być również wykorzystane podczas studiów nad językiem ukraińskim (w ramach przedmiotu „Kontakty językowe“).

W dalszej pracy zaplanowano szczegółową analizę i klasyfikację cech językowych, przeprowadzenie badań nad polszczyzną także w rejonie szepetowskim. Zebrane i klasyfikacja leksyki według pól semantycznych.

Literatura

A. Krawczyk, Maćkowce, [w:] *Język polski na Ukrainie w końcu XX wieku*, cz. 2, pod red. J. Riger, Kraków 2007, s. 84.

J. Riger, Kaniówka, [w:] *Język polski na Ukrainie w końcu XX*

wieku, cz. 2, pod red. J. Riger, Kraków 2007, s. 73.

J. Riger, *Wójtowce (dziś Piasarówka)*, [w:] *Język polski na Ukrainie w końcu XX wieku*, cz. 2, pod red. J. Riger, Kraków 2007, s. 104.

A. Krawczyk, *Uwagi o języku wsi Józefówka w Żytomierskiem*, [w:] *Studia nad polszczyzną kresową*, t. XI pod red. J. Riger, Warszawa 2004, s. 201.

M. Łesiów, *Historia wzajemnych kontaktów i wpływów języka polskiego i ukraińskiego*, [w:] *Z badań nad polsko-ukraińskimi powiązaniami językowymi*, pod red. D. Buczki, M. Łesiowa, Lublin 2003, s. 11.

Алексєєнко Юлія,

студентка 61 групи,

ННІ філології та журналістики.

Науковий керівник – **кандидат філологічних наук,**

доцент Ящук Л. В.

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

Дволексемні іменування

«Луцької замкової книги 1560– 1561 рр.»

Характеристика способів і засобів ідентифікації особи в пам'ятках XVI – XVIII ст. була предметом дослідження В. В. Денисюка, Р. Й. Керсти, С. М. Пахомової, Р. І. Осташа, І. Д. Фаріон, М. А. Худаша та ін. У цей період на всій території України не було єдиної норми щодо вживання власних особових назв. Та сама особа могла іменуватися як однолексемно, так і дво-, три-, чотириклексемними й описовими формулами. Проте дволексемний спосіб ідентифікації особи не мав соціально-станової диференціації й переважав над усіма іншими. За визначенням М. А. Худаша, двочленні формули – «це специфічно антропонімічне, екстралінгвістичне явище, яке впливає із самої специфіки, природи мови, що витворилася в глибокій доісторичній давнині й збереглося до наших часів у всіх слов'янських мовах» [2, с. 117].

У пропонованій розвідці проаналізовано дволексемні антропонімічні іменування «Луцької замкової книги 1560-1561 рр.» з огляду на семантику твірних основ прізвищевих назв. Отримані результати дадуть змогу зіставити їх із наявними дослідженнями історичної й синхронічної антропонімії Волині та здійснити їх порівняльний аналіз.

Дволексемні антропонімічні формули (АФ) Луцької замкової книги XVI ст. класифікуємо за лексико-семантичною ознакою другого компонента – прізвищевої назви (далі – ПН) – на такі